

Иван МАРКОВ (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България)

АГРАРНИТЕ КЛЪСТЕРИ

THE AGRICULTURAL CLUSTERS

The cluster approach is an effective instrument for improving the micro-economical and social background of a certain geographic region. Porter connects clusters to the geographic and territorial closeness, and defines the cluster as a “geographic concentration of companies and institutions in a certain area, that are connected to each other” (Porter, 1998). The agro-manufacture clusters are a type of industrial clusters, combining the aims of agricultural producers and food industry for achieving higher competitiveness in food production. In the modern conditions, in our country the integration in the wine sector can take place on the line grapes production – wine production. The presence of integration connections could lead to reducing transaction expenses. The opportunities for integration in the wine sector are analyzed in this paper.

Key words: vertical integration, clusters, agricultural clusters.

Интеграцията на земеделието и хранителната промишленост е основният фундамент за изграждането на устойчива система, способна да изхранва световното население в бъдеще. Тази интеграция може да се постигне чрез изграждането на клъстерни формирания на тези два отрасъла в развитите и развиващите се региони на света и постигането на интегрирани междуклъстерни връзки.

През последните години все повече се използва клъстерният подход за постигането на устойчивост на конкурентното предимство на различните икономически отрасли на развитите страни. Това е така поради стремежа им да се отличат в общата глобална икономика днес. Проблемът е, че богатите страни имат финансов ресурс за финансиране изграждането на индустриални клъстери, докато бедните държави нямат тази възможност. Едва през последното десетилетие започна политика от страна на ЕС и САЩ да се създават индустриални клъстери, като в тяхната дейност се въвличат страни от победните региони на света. Създаването на различни индустриални клъстери не е идея от днешни дни. Още в древността се намират исторически доказателства за формации, наподобяващи логиката и целите на днешните индустриални клъстери. Клъстерът е многопластово понятие. Той е продукт на традиционната агломерационна теория, която еволюира от XIX в. до днес в агломерация на икономическата активност (Иванов 2009).

Портер свързва клъстерите с географската и териториалната близост и определя клъстера като „географски концентрации на взаимосвързани фирми и институции в дадена област” (Porter, 1998) и подчертава две характеристики, които определят клъстера, освен от индустриите или веригите за доставка. Първо, фирми и организации, които са част от клъстера, обикновено принадлежат на различни индустрии, които са свързани една към друга, и второ, клъстери могат да претеглят надолу по веригата канали за продажба, доставчици на различни допълващи се продукти и услуги, както и правителствени агенции и организации с нестопанска цел, които са полезни за основните фирми на клъстера. Научните публикации показват, че клъстерната концепция не е станала стандартен инструмент в аграрикономическите изследвания. Изследване на пространствената организация на селското стопанство и агробизнеса не е високо в списъка на нашите приоритети. Може да се съжалева, като се има предвид, че Йохан Тюнен (1826 г.), фермер и икономист, използва изключително прост модел, за да се разберат вариациите в интензитета на земеделието. Той също е прабаща на икономическата география (Mueller 2006).

Икономическата география в ерата на глобалната конкуренция представлява парадокс. На теория мястото не трябва да продължава да бъде източник на конкурентно предимство. Отварянето на световните пазари, бързото транспортиране и високоскоростните комуникации трябва да позволяват всяка компания да доставя нещо от всяко място по всяко време. Но на практика Майкъл Портер демонстрира – мястото остава в центъра на конкуренцията.

Днешната икономическа карта на света се характеризира с това, което Портер нарича клъстери: критични маси в едно място на свързаните индустрии и институции от доставчици на университетите, правителствени агенции, които се радват на необичайни конкурентни успехи в определена област. Най-известните примери са открити в Силиконовата долина и Холивуд.

Теорията на М. Портер търпи сериозно развитие през последните години, днес повечето изследователи прибавят нови елементи към класическата дефиниция. Независимо от разнообразието почти всички се обединяват около три опорни точки за географска близост, специализация и мрежова структура.

За разлика от традиционните форми на кооперация и интегриране клъстерите се характеризират със следните особености:

- Съвременните клъстери като правило са мрежи, които обхващат няколко отрасли и включват разнообразни фирми, специализирани в определени звена във веригата за създаване и добавяне на стойност;
- Наличие на един ясно изразен лидиращ (интегриращ) продукт, услуга или фирма (отрасъл), което определя дългосрочната стопанска, пазарна, иновационна политика на цялата клъстерна система;
- Териториална локализация на основните стопански субекти;
- Обвързаност и сътрудничество на участниците в клъстерната система;

- Устойчиви стопански връзки между стопанските субекти;
- Дългосрочна координация на взаимодействията на участниците в системата в рамките на производствени и иновационни програми, технологични процеси, системи за управление, контрол на качеството и др.;

- Иновационно и стратегическо ориентиране на системата.

Кълстерите имат фундаментални предимства, по-важни от които са:

- *Повишаване на привлекателността на регионите* – подпомагат и стимулират развитието на икономиката на региона; ограничават миграцията и увеличават заетостта; мобилизират вътрешни инвестиции в региона; привличат външни инвеститори; повишават устойчивостта и конкурентоспособността на регионалната икономика;

- *Нарастваща потребност от развитие на бизнес, свързан с предоставяне на услуги и система на доставки* – конкретно проявление на „икономиката на достъпа“ на принципа „включен“ – „изключен“; изгоден достъп до специализирани услуги (технологии – особено информационни, финансови ресурси, резултати от научни изследвания, ефективен мениджмънт, специализирана информация, знания, умения и опит, специализирани и висококвалифицирани специалисти и експерти, пазари); повишаване на ефективността на системата за доставка на суровини, материали и оборудване;

- *Осигуряване на тясна връзка и трансфер на научни знания и резултати* – ефективни кълстери и мрежи, които енергично работят в областта на научното развитие заедно с научноизследователски институти и университети, поради което допринасят за по-нататъшното развитие на регионалните компетенции и изследователската инфраструктура;

- *Осигуряване на заетост и насърчаване на предприемачеството* – кълстерът се явява голям доставчик на работни места, изгражда широка база от специализирани работници, разкрива възможности за започване на нов бизнес;

- *Изграждане на производствени мрежи от взаимно свързани фирми* – определят се като структури, които взаимно се обединява в производствена верига, в рамките на която се създават краен продукт и добавена стойност; изграждане на мрежа от формални и неформални отношения и възможност за извличане на колективна полза от общи стратегии за развитие на кълстера, т.е. осигуряване на синергичен ефект;

- *Повишаване на производителността, конкурентоспособността и иновациите* – подобряват продуктивността, като позволяват на фирмите да се възползват от предимствата на специализираните доставчици, местно ноу-хау, информация, умения и образование. В дадени региони съществува относително висока концентрация на отрасли, научноизследователски центрове, финансови институции, които могат да извлекат полза от свързването, си за разлика от своите конкуренти, които работят в по-неблагоприятна среда. Близостта до

клиентите, конкурентите, доставчиците и изследователските институти дава тласък на създаването и обмяна на информация, като увеличава възможностите за иновация;

• *Развитие на националната и регионалната политика за подкрепа на публично-частни партньорства* – стимулиране на концентрацията на иновативни фирми, свързани с икономиката на знанието, и повишаване на ефективността им чрез снижаване на разходите за координация и трансакции. В някои случаи клъстерите включват стратегически алианси, научноизследователски институти, университети, технологични брокери и консултанти. Клъстерите обикновено се изграждат там, където се очакват пробиви в областта на производството, техниката, технологиите и разкриването на нови пазарни ниши и възможности (Бенчева 2010).

Клъстерът представлява интеграция на взаимно свързани индустриални отрасли, чието конкурентно предимство се създава и поддържа чрез активното участие на три ключови участника в този процес: наука, бизнес и правителство. Активното участие и сътрудничество на тези три фигури в изграждането на клъстера е основен фактор за ефекта върху околната среда, икономиката и обществото в региона на неговото функциониране. Зараждането на клъстера в определена географска зона може да бъде осъществено по два начина. Първият е, когато съществува определено наличие на предимство във факторната надареност на географския регион, като например: специфичен климат, почва, фауна и флора или благоприятно месторазположение. Вторият начин на създаване на клъстер е чрез участието на предприемаческия фактор. Предприемачът, който е стартирал бизнес в миналото, станал значим и с голяма популярност днес, е причина за възникването на клъстер, негов основен мотор за бъдещо развитие. Клъстерният подход е ефективен инструмент за подобряване на микроикономическата и социална среда на определен географски регион. Клъстерите доказват, че тяхното използване може да превърне необлагодетелствани региони в проспериращи. Те позволяват да се ускори процесът на технологичен трансфер в свързани икономически отрасли, което повишава тяхната иновативност и конкурентоспособност. За ефективното функциониране на клъстера е важно да се поддържа трайна и устойчива връзка между неговите съставни елементи. За тази цел при укрепването му е необходимо да се изработи ефективен модел на сътрудничество между научните среди, бизнеса и правителството. Това се постига чрез изграждането на институции за сътрудничество, които имат за цел по-добрата координация и съгласуваност на клъстерните елементи. Всеки клъстер притежава следните основни, градивни елементи:

- бизнес компании
- научни среди;
- държавно правителство;
- финансови институции;

- институции за сътрудничество.

Съчетаването на целите на трите основни елемента на индустриалния кълстер – наука, бизнес и правителство е сложен процес, *подчинен на постигането* на целите на целия кълстер. Историята сочи, че кълстерите могат да постигнат за кратко време високи резултати, ако техните елементи работят координирано и подчинено на целите. Опитът на страните в прилагането на кълстерния подход в подобряване на микроикономическия климат на определен географски регион, всеки кълстер преминава през следните етапи, преди да укрепне и достигне устойчивост: зараждане, нарастване, консолидиране и институционализиране. След като се реализира последната фаза – неговото институционализиране, – той става мощна институция, която има значително влияние върху развитието на целия географски регион, в който функционира. Кълстерите са като оазис в пустиня. Ако добре се управляват, те могат да просъществуват и в региони на света, *в които природните и икономическите* условия са много сурови. Всеки успешен индустриален кълстер в процеса на своето функциониране постига следните резултати:

- натрупва критична маса от знание, която е източник на иновативни решения за решаването на концептуални проблеми;
- в резултат от прилагането на тези решения се формира технологичен трансфер от научно-развойните организации към производството;
- повишава се конкурентоспособността на географския регион, където функционира кълстера, както и се подобрява социалния статус на населението.

Кълстерният подход за създаване и поддържане на конкурентоспособен географски регион е ефективен инструмент за постигането на устойчиво изхранване на населението в бъдеще. Чрез неговото ефективно прилагане може да се постигне висока продуктивност при производството на хранителни продукти, при минимум разход на природни ресурси. Дори и за кратко да съществува кълстерът, той е причина за създаването на формални и неформални връзки между неговите елементи, които имат силен ефект върху развитието на съответния географски регион.

Кълстеризацията на земеделските и хранително-вкусовите отрасли, която се наблюдава днес, способства за:

- ускоряване на технологичния трансфер от научно-развойния сектор в производството;
- комерсиализацията на научните продукти;
- повишаване на продуктивността на използваните ресурси; географския регион;
- повишаване на разнообразието от иновативни решения;
- повишаване на конкурентоспособността на географския регион;
- подобряване на начина на живот на населението в географския регион;
- увеличаване на алтернативите за препитание;

- съхраняване на традициите и наученото от миналото.

Разбира се, използването на клъстерния подход в интегрирането на земеделието и хранително-вкусовата промишленост трябва да е подчинено на постигане на устойчиво развитие на тези отрасли, не само в развитите региони на света, но и в развиващите се. Необходимо е да се разбере, че клъстерният подход трябва да развива и усъвършенства системата за устойчиво изхранване на световното население, чрез изграждането на световна мрежа от хранително-вкусови клъстери, които да обединяват интересите на развитите и развиващите се географски региони. Постигането на устойчиво състояние на тази мрежа от клъстери трябва да се осигури, чрез нейната интеграция с другите мрежи от индустриални клъстери. За тази цел е необходимо да се изгради масивна база от данни, съхраняваща информацията относно степента на нехомогенност на географските региони по света, след което да се изработят начини за въвличане на тези региони в партньорство по създаването на хранително-вкусови клъстери.

Днес може да се заяви откровено, че клъстерите играят важна роля в постигането на устойчиво земеделие, което е основа за установяването на сигурно изхранване на световното население в бъдеще. Пример за това дава политиката на ЕС, насочена към насърчаване на сътрудничеството на силно развитите със слабо развитите географски региони по света. Разбира се, поголеми усилия се влагат в изравняването на икономическото развитие на регионите в рамките на съюза. Но за реализирането на този процес ЕС въвлича все повече развиващи се държави. По този начин те черпят опит и успяват да копират добрите техники, необходими за изграждането на клъстери, пораждащи конкурентни предимства и по-добри социални условия за живот.

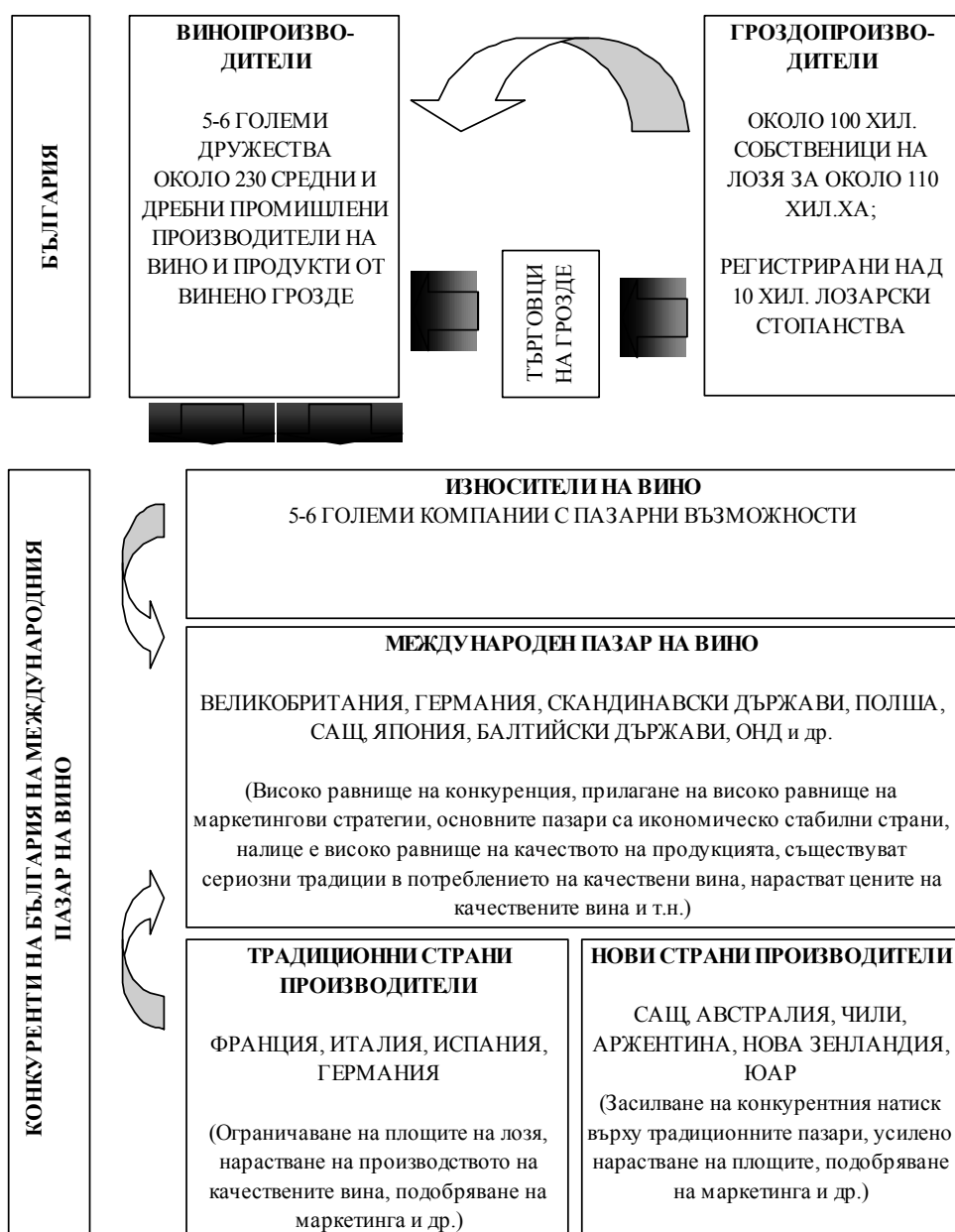
Аграрно-промишлените клъстери са вид индустриални клъстери, обединяващи целите на земеделските производители и хранителната промишленост за постигане на по-висока конкурентоспособност при производството на храни. Те са основен инструмент за постигане на сигурна система за изхранване на населението. Тяхното бъдещо развитие е необходимо да бъде подчинено на следните цели: фокусиране върху различните алтернативи на използване на ограничените ресурси; устойчива интензификация на високопродуктивните земи; развитие и внедряване на революционно нови технологии; устойчива интензификация на ниско продуктивните земи; осигуряване на изхранването на всички хора; подобряване на половата структура на работната сила заета в земеделския сектор; овладяване на проблема с климатичните промени; земеделието и либерализацията на търговията.

Лозарството и производството на вино заемат важно място в поминъка на българското население от дълбока древност. Понастоящем около 95% от стопанисваните площи, заети с лозови насаждения са предназначени за производство на вино и спиртни напитки, което определя високата зависимост между

производството на грозде и вино. В същото време, виното е уникален продукт, получен изключително от винено грозде и резултатите в производството на вино се опосредстват от производството на винено грозде. Това в голяма степен предопределя силните интеграционни връзки между лозарството и винопроизводството, което позволява да се говори в литературата за лозаро-винарски сектор от националната икономика. Лозаро-винарският сектор има сериозно място в националната икономика, благодарение на трайното присъствие на българското вино на международните пазари. Принципна схема, показваща българския лозаро-винарски сектор на международните пазари на вино и по-важните тенденции, които се проявяват на тях, е фиг. 1.

Сам по себе си лозаро-винарският сектор представлява умело интегриране (координиране) на производството и преработката на винено грозде. В резултат на усъвършенстването на технологиите за производство и преработка на гроздето, подобряване на мениджмънта и маркетинга, повишаване равнището на квалификацията на заетите, тенденциите на родните и международните пазари на грозде и вино, в съвременните пазарни условия се засилват интеграционните връзки в сектора. Необходимостта от интеграция в сектора предопределя потребността от изработването на фирмени, отраслова и национална стратегия за повишаване на конкурентоспособността, от взаимодействие и постоянен диалог между производители на винено грозде и вино, между производители и администрация.

Целите на интеграцията между производителите са насочени към задоволяване на търсенето от висококачествено грозде и вино, при минимални разходи за производството им, което предполага подобряване на производството и преработката, маркетинга, организацията и управлението и др. В този смисъл, нараства нуждата от инвестиции за подобряване на конкурентните позиции на производителите на грозде и вино.

Фиг. 1. Българският лозаро-винарски сектор на международния пазар (по Д. Керчев)

В съвременните условия у нас, интеграцията в лозаро-винарския сектор може да се осъществява по линията производство на грозде – производство на вино. Наличието на интеграционни връзки могат да доведат до намаляване

на разходите за транзакции (за търсене на пазарна информация, договаряне и доставяне на продукцията и др.), което е основно направление за икономия на средства и повишаване на дейността на стопанските субекти. Тези предпоставки, наред с тенденциите от пазарната среда, са в основата за изграждането на производствени единици, интегрирани по звена на веригата производство на грозде – производство на вино, включително на национално и международно равнище. В този смисъл, организационно-икономическото интегриране в лозаро-винарския сектор, във връзка с производството и преработката, може да се разглежда на две равнища:

- интегриране на производители на винено грозде с преработвателните предприятия по линията на вертикално интегрираните производствени системи;
- интегриране на производители на винено грозде във връзка с изграждането на нови лозя и доставка на материални и финансови ресурси и услуги, по линията на хоризонтално интегрираните системи.

Цялостният цикъл във веригата производство на грозде, производство на вино, доставки на суровини и материали, дистрибуция на виното, включва голям брой стопански единици от лозаро-винарския сектор, които добавят стойност на всеки етап, докато се достигне до предлагането на пазара. За успешното функциониране на всички по веригата е необходимо осигуряването на печалба за всички участници в сектора, за да може да протича нормално възпроизводството на капитала. Следователно, протичането на ефективен лозаро-винарски бизнес може да се развива върху обособени, относително самостоятелни интегрирани производствени системи, обединени с партньорски връзки, основани на взаимно изгодни икономически интереси (Жерчев 2008).

Като се изходи от особеностите на лозарството и винопроизводството, могат да се изведат някои факторите, определящи необходимостта от интеграция в лозаро-винарския сектор:

- използване на най-добрите природо-климатични, ресурсни и други условия за производство на грозде с високо качество;
- необходимост от съчетаване на интересите на собствениците на ресурси и подобряване на условията за финансиране и достъпът до ресурси;
- производство на грозде и вино, при спазване на технологичните изисквания за качество и безопасност;
- разширяване на разнообразието в предлагането на грозде и вино от различни сортове, приети добре на пазара и конкурентни на чуждите;
- промяна в пазарните изисквания в международен план;
- стремеж за намаляване на производствените и особено на транзакционните разходи;
- стремеж към увеличаване на конкурентната способност на лозарските стопанства и преработвателите;
- постигане на етика и коректност в отношенията между партньорите;

– диверсификация на дейностите във връзка с отглеждането на лозя и производство на вино – например, развитие на винен туризъм и т.н.

ЛИТЕРАТУРА

Бенчева 2010: Бенчева, Н. Изграждане на регионални агроклъстери – предимства е перспективи на развитие. – Годишник на Колеж по икономика и администрация – Пловдив. Т. VII, 9–18.

Иванов 2009: Иванов, Б. и др. Устойчивост в земеделието. С.: Авангард Прима.

Керчев 2008: Керчев, Д. Клъстери във винарската индустрия – алтернатива за пространствена концентрация и интеграция на икономическите дейности. Варна: Икономически университет.

Марков 2011: Марков, И. Възможности за развитие на винения туризъм в Северния централен статистически район. – Предизвикателствата пред туризма през XXI век. Юбилейна научна конференция на УНСС. Сборник с научни доклади, т. I. С.: Авангард Прима.

Mueller 2006: Mueller, R. A. E., D. A. Sumner. Clusters of Grapes and Wine. Presented at the Third International Wine Business Research Conference, Montpellier, France, July 6–8.